

SSDP, Dimitrije Tucović i jugoslovenski komunisti

Više od šezdeset godina bista Dimitrija Tucovića smeštena je na centralnom mestu beogradskog trga Slavija. Spomen-mesto utemeljivaču modernog radničkog pokreta u Srbiji, omeđeno automobilskim saobraćajem, vremenom je postalo nepristupačnije za poštovaoca njegovog dela, kao što je i sama ideja srpske socijaldemokratije vremenom postajala daleka uspomena na intelektualano i političko pregalaštvo jedne generacije srpskih socijalista s početka XX veka. U trenutku konstruisanja sasvim novog ideološkog identiteta, jugoslovenski komunisti, podižući spomenik i prenoseći posmrtnu ostatku u Beograd, oživljavali su ponovo duh Dimitrija Tucovića. Oslobađajući se ideološkog tutorstva sovjetske partije i Staljinovog autoriteta, tim činom želeli su da pokažu da je istorija socijalističke ideje na balkanskim prostorima snažno utemeljena i da se ponose svojim pretečama. Instrumentalna važnost novonastalog pijeteta prema Dimitriju Tucoviću bila je očigledna u važnom istorijskom trenutku odbrane nezavisnosti zemlje i sopstvenog socijalističkog puta, ali to nije bilo jednostavno sprovesti. Suštinski, srpska socijaldemokratija i boljševizam jugoslovenskih komunista bile su dve nepomirljive istorijske tendencije, razdvojene različitim istorijskim isku-

stvom i učinkom. Ipak, ličnost Dimitrija Tucovića imala je dovoljno jaku simboličku moć da se javi kao potrebna spona, kao izraz kontinuiteta marksističke misli, koja, kako se činilo te 1949. godine, dobija novu afirmaciju. Vek nakon smrti D. Tucovića i više od dve decenije nakon sloma jugoslovenskog socijalizma, može se u strogim naučnim, a ne ideološkim okvirima, dati ocena obe istorijske tendencije i njihove uzajamnosti. Proučavajući ih i stavljajući ih u kontekst vremena u kojem su se razvijale, dolazimo do potrebnih znanja o istoriji jedne ideje na ovim prostorima, čija bilo kakva nova afirmacija nije moguća bez suočavanja sa istorijom.

Srpska socijaldemokratija na političkoj sceni Kraljevine Srbije javila se početkom XX veka. Kao samostalan politički faktor, po Dimitriju Tucoviću, socijalizam u Srbiji nastaje tek onda „kada je dobio u odeljenoj radničkoj klasi svoju kičmu“, kada su počele da se izdaju „Radničke novine“ i kada je oformljena prva socijaldemokratska organizacija – Opšte radničko društvo u Beogradu.¹ Socijalistička misao, ipak, nije pristigla u Srbiju s novom generacijom mladih marksista, već je od druge polovine 19. veka bila snažno prisutna u srpskom društvu, nastupajući kao refleks različitih inostranih uticaja.

Od početka XIX veka, sa nacionalnom i socijalnom revolucijom, Srbija je u procesu izgradnje nezavisne moderne države otvarala javni prostor za prožimanje različitih ideja koje su dolazile iz Evrope. Ideje liberalizma i socijalizma, koje su proizašle iz revolucionarnih sukoba u Zapadnoj Evropi, postaju idejno uporište za

¹ Dimitrije Tucović, *Sabrana dela*, III, Beograd 1980, 14.

mnoge prve školovane generacije srpske inteligencije. O prvim socijalističkim učenjima u Srbiji postepeno se saznavalo putem štampe, prevedenih knjiga, na predavanjima na Velikoj školi, kao i kroz proživljena iskustva mnogobrojnih srpskih studenata koji su se vraćali sa studija na evropskim univerzitetima.² Socijalistička misao postepeno postaje neizostavni činilac javne politike, važno intelektualno promišljanje o stvaranju socijalno pravednijeg društva, nasuprot individualizmu liberalizma i nejednakosti kapitalizma. U trenutku kada se krajem '60-tih i početkom '70-ih godina XIX veka u Evropi već javlja Marksov politički uticaj, a iskustva Pariske komune sumiraju, u Srbiji se socijalizam populariše i politički osmišljava delatnošću, pre svega, jedne ličnosti – Svetozara Markovića. Njegovo razumevanje socijalizma, koje se zasnivalo na selektivnom tumačenju Marksovih radova i pod velikim uticajem ideja ruskog narodnjaštva, bilo je u bliskoj vezi sa razumevanjem društveno-ekonomske stvarnosti Srbije '70-tih i '80-tih godina XIX veka.³ Slično kao i u carističkoj Rusiji, gde je u istom periodu dominirala misao socijalističkog narodnjaštva, srpski socijalisti okupljeni oko Svetozara Markovića formulisali su ideal „narodne države“. On je trebalo da predstavlja izraz osobenosti srpskog društva, koje ne želi da ponavlja negativne efekte razvoja kapitalizma u Evropi, uzdajući se u već postojeće oblike kolektivne svojine – opštinu i seosku zadrugu. Narodna država, po mišljenju S. Markovića trebalo je da bude osnovni vlasnik sredstava za proi-

² Latinka Perović, *Srpski socijalisti 19 veka*, I, Beograd 1985, 157–166.

³ Latinka Perović, *Srpsko-ruske revolucionarne veze: prilozi za istoriju narodnjaštva u Srbiji*, Beograd 1991, 25.

zvodnju i garant protiv svih oblika socijalnog raslojavanja srpskog društva. Socijalizam Svetozara Markovića, kasnije, u očima srpskih socijaldemokrata, biće posmatran kao utopijski i predmarksistički. Njegov ideološki uticaj nije suštinski imao dodirnih tačaka sa socijaldemokratskom idejom, ali je presudno uticao na čitavu jednu generaciju prvih srpskih socijalista i političkih stranaka.

Pojava srpskih socijaldemokrata, početkom XX veka, predstavlja sasvim novu fazu u razvoju socijalističke misli u Srbiji. Kako je to jasno predstavio i sam Dimitrije Tucović: „Rad srpske socijaldemokratije nema nikakve ideološke zajednice sa radom Svetozara Markovića i njegovih sledbenika. Od utopizma S. Markovića i esnafuka njegovih naslednika nije bilo niti ima i jednog traga u našem mladom pokretu.”⁴ Nova generacija srpskih socijalista, koja se pojavila u poslednjoj deceniji XIX veka (Dragiša Lapčević, Kosta Jovanović, Jovan Skerlić) želela je da se, po uzoru na novi kodifikovani „marksizam II internacionale”, u Srbiji uspostavi jezgro pravog autentičnog evropskog socijalizma. Taj intelektualni poduhvat evropske levice, „od Marksa ka marksizmu” odvijao se neposredno nakon smrti Karla Marksa, a u njemu su učestvovali neki od najznačajnijih marksističkih teoretičara (Engels, Kaucki, Bernštajn). Krajnji rezultat njihovih napora, sa prevashodnim ciljem da se Marksovi radovi afirmišu u jednoj teorijski zaokruženoj celini, bilo je isticanje nekoliko najvažnijih marksističkih principa, kojim će marksizam predstavljati svojevrsnu „intelektualnu podršku moralnom besu koji je proistekao iz nejed-

⁴ D.Tucović, *nav. delo*.

nakosti kapitalizma".⁵ Ti osnovni principi, u pojednostavljenom smislu, bili su: marksistička ekonomska teorija eksploatacije, materijalistički koncept istorije i razumevanje proletarijata kao jedne homogene klase, čiji prvenstveni cilj mora biti buduće političko organizovanje.

Srpska socijaldemokratska stranka⁶, osnovana 1903. godine, predstavljala je u svakom smislu oličenje tadašnjeg evropskog marksizma. Osnovana je na široko prihvaćenom uverenju evropskog marksizma da u budućoj ekonomskoj i političkoj borbi proletarijata mora postojati nezavisna organizovana radnička partija, koja će, pre svega, raditi na emancipaciji radničke klase, razvijanju njene klasne svesti i olakšavanju njenog društvenog položaja, svim mogućim sredstvima političke borbe. I pored činjenice da je evropski socijalizam imao brojne nemarksističke izvore, koji su i dalje bili dominantni, sa političkim i ideološkim organizovanjem II internacionale, oni su se pokazali suviše slabim i politički neorganizovanim. Stara tradicija levica krajem 19. veka bila je definitivno poražena.⁷ U Rusiji, to je npr. značilo prekid svake moguće veze socijalističkog revolucionarnog pokreta s ideologijom narodnjaštva, dok su u Francuskoj marginalizovane tradicije blankizma i prudonizma. Marksizam je postao mnogo više od teorije, postao je jedinstven pogled na svet, čija stvar-

⁵ Donald Sassoon, *One hundred years od socialism: The west european left in the XX century*, New York 2010, 7.

⁶ Od 1909. godine menja naziv u Srpska socijaldemokratska partija.

⁷ Pre svega, misli se na opoziciju koja se protiv Marksa pojavila u Prvoj internacionali: britanski sindikalisti, francuski prudonisti i blankisti, bakunjinisti i anarhisti. Početkom '70-tih godina XIX veka poražane su bile sve koncepcije, osim britanske. Njihovim političkim porazom odbačene su konspirativne metode u ime parlamentarne političke borbe.

nost je dostupna naučnoj analizi.⁸

U otvaranju nove etape parlamentarizma u Srbiji nakon Majskog prevrata, politička strategija SSDP-a bila je definisana usvojenim programom na osnivačkom kongresu, jula 1903. Prihvaćeni program i statut partije ostali su nepromenjeni do Prvog svetskog rata i najbolje su manifestovali privrženost srpskih socijaldemokrata njihovom najvećem političkom i ideološkom uzoru – Nemačkoj socijaldemokratskoj partiji. Erfurtski program nemačke socijaldemokratije, usvojen 1891. godine, zajedničkim naporima Karla Kauckog i Edvarda Bernštajna, bio je jedan od najčitanijih tekstova evropskih socijalista.⁹ On je odredio teoretske i praktične zadatke za političku borbu jedne moderne masovne radničke partije i oni su doslovce bili primenjivani u SSDP-u. Taj erfurtski spoj revolucionarnog i reformističkog najbolje je predstavio jedan od istaknutih srpskih socijaldemokrata, Radovan Dragović, u referatu o partijskom programu 1903:

„Mi mislimo da je današnje društveno uređenje u osnovi rđavo, i zato tražimo, pored toga što hoćemo da popravimo sve što se reformama da popraviti, da se sama osnova društvenog uređenja promeni, da na mesto privatne dođe društvena svojina. A to znači biti revolucionaran prema današnjem društvu, bez obzira na to na koji će se način sama promena izvršiti: revolu-

⁸ Lešek Kolakovski, *Glavni tokovi marksizma*, II, Beograd 1983, 10.

⁹ Socijalistički časopis *Novo vreme* 4/1903, koji je uređivao Kosta Jovanović, objavio je Erfurtski program još pre osnivanja SSDP, 25. februara 1903. U uredničkom komentaru ovaj program se hvali kao najdosledniji izraz naučnog socijalizma, koji je kao takav trebalo da vodi i srpske socijaliste, sve dok oni ne razrade sopstveni program prilagođen nacionalnim specifičnostima. Mira Bogdanović, *Srpski radnički pokret 1903–1914: naličije legende*, Zagreb 1989, 141.

cijom ili mirnim prelazom.“¹⁰

Prema svom političkom i ideološkom profilu, SSDP je bila u potpunosti jedinstvena pojava na političkoj sceni Srbije u prvoj deceniji XX veka i, uz Samostalnu radikalnu stranku, jedina prava opozicija vladajućoj Radikalnoj stranci. Iako njena politička snaga sve do Prvog svetskog rata nije bila velika¹¹, njen nastup u parlamentarnom i vanparlamentarnom životu Srbije razbijao je uokvireni monizam političkog života. Kao vatreni opozicionari vladajućoj buržoaziji, šireći marksističku misao u jednoj neindustrijskoj zemlji, sa svojim principijelnim zahtevima bili su glavni zagovornici veće demokratizacije političkog života Srbije.¹² Bili su jedina politička opcija koja je kritikovala nacionalnu politiku srpske vlade, koja je formulisala koncept Balkanske federacije i koja je isticala neophodnost većeg ekonomskog razvitka Srbije.

Dimitrije Tucović bio je jedan od najistaknutijih vođa SSDP-a. Na osnivačkom kongresu 1903. pojavio se kao već etablirani opozicionar¹³ i, uz Radovana Dragovića i Trišu Kaclerovića, predstavljao je deo mlađe generacije srpskih ortodoksnih marksista. Sve do smrti, uz prekide, bio je deo najužeg rukovodstva partije (uglavnom sekretar), a od 1910. postaje glavni urednik

¹⁰ Dragiša Lapčević, *Istorija socijalizma u Srbiji*, Beograd 1979, 137.

¹¹ Vrlo skroman rast broja glasača: 1903. je dobila 1.719 u gradovima; 1905. – 2.571; 1906. – 3.381; 1908. – 3.034; 1912. – 3.814. Uglavnom je u parlamentu bila zastupljena sa dva poslanika. M. Bogdanović, *nav. delo*, 14.

¹² Osnovni zahtevi SSDP nisu se menjali sve do kraja postojanja stranke, definisani njenim programom 1903: opšte pravo glasa, neposredno narodno zakonodavstvo, opšta vojna obaveza, sloboda misli, pravo zbora i udruživanja, emancipacija žena, sekularizacija društva, progresivni porez, besplatna lekarska pomoć, pravosuđe i pravna pomoć, D. Lapčević, *nav. delo*, 141–143.

¹³ Zbog učešća u martovskim demonstracijama protiv režima 1903, te izdavanja policijske poternice, D. Tucović je morao da se na kratko vreme skloni u Beč. Nakon Majskog prevrata bio je rehabilitovan.

novog teoretskog časopisa *Borba*. Njegovi partijski drugovi najčešće su isticali njegovo veliko organizatorsko umeće u radu partije, ali i veliko poznavanje međunarodne politike.¹⁴ Za Dragišu Lapčevića Tucović je bio odličan organizator, teoretičar i praktičar, čija veličina je „prevazilazila snagu pokreta“.¹⁵ Ugled koji je imao u međunarodnom radničkom pokretu pružio mu je mogućnost da aktivno učestvuje u brojnim polemikama na kongresima Druge internacionale. Najzapaženiji nastup D. Tucović je imao na kongresu u Kopenhagenu 1910, kada je kritikovao stav austromarksista prema nacionalnom pitanju. U svojim teoretskim razmišljanjima najviše se oslanjao na nemačku socijaldemokratiju, koja je po njemu predstavljala „najsavršeniju organizaciju“.¹⁶ Unutar partije njegov uticaj bio je veliki, a pojedini članovi partije čak su pominjali i postojanje tzv. tucista.¹⁷ Prvi svetski rat i tragična smrt, 20. novembra 1914, onemogućila je D. Tucovića da se izjasni o događajima koji će zauvek podeliti evropsku levicu. O razlozima za odlazak na front, Tucović se nedvosmisleno izjasnio:

„Ovaj rat je nametnut Srbiji sa strane imperijalističkih sila Austro-Ugarske i Nemačke. Braneci Srbiju, mi branimo našu narodnu samostalnost i sve naše političke slobode i demokratske tekovine u njoj. Od ishoda ovoga rata zavisi i budućnost socijalizma u Srbiji. I zato ja kao i svi ugledni članovi pokreta, sposobni za borbu, moramo biti u boračkim jedinicama. Zbog toga

¹⁴ V. Lapčević, T. Milenković (prir.), *Prepiska srpskih socijalista u toku Prvog svetskog rata*, Beograd 1979, 366.

¹⁵ D. Lapčević, *nav. delo*, 178.

¹⁶ D. Tucović, *nav. delo*, 14

¹⁷ V. Lapčević, T. Milenković (prir.), *nav. delo*.

niti želim niti bih primio ma kakvo sklonjeno mesto.”¹⁸

Prvi svetski rat učinio je kraj jedinstvenom frontu evropske levice. Od momenta kada su mnogobrojne socijaldemokrate širom Evrope zamenile svoj internacionalizam za učešće u vojnim poduhvatima svojih država, temelji Druge internacionale bili su ozbiljno uzdrmani. Sve one nijansirane razlike koje su postojale u interpretacijama marksizma pre rata, sada su se pretvorile u zaoštrene nepomirljive strane, dok je Oktobarska revolucija 1917. samo još više ubrzavala tu započetu polarizaciju u Međunarodnom radničkom pokretu. Treća internacionala, osnovana marta 1919. pod direktnim uticajem sovjetske boljševičke partije, inicirala je potpuni raskid sa idejnim nasleđem marksizma Druge internacionale. Na njenom Trećem kongresu, u julu i avgustu 1920, Lenjin podnosi svoj čuveni „21 uslov”, dokument predstavljen tako da je od novoosnovanih komunističkih partija trajno udaljio socijaldemokratsku zapadnoevropsku levicu. Od novih komunističkih partija tražilo se: izbacivanje svih reformista i centuramaša, prihvatanje unutarpartijske discipline, podrška Sovjetskoj republici, spremnost za ilegalni rad i naziv komunistički kao obavezujući.¹⁹ Vrlo brzo je u skoro svim evropskim predratnim socijaldemokratskim partijama došlo do rascepa na dve strane – komunističku i socijaldemokratsku. Unutar predratne Srpske socijaldemokratske partije sukob dve koncepcije imaće svoj konačni epilog tek na Vukovarskom kongresu 1920. godine. Njemu je prethodilo stvaranje nove posleratne partije, pokušaj konstruisanja kompromisnog progra-

¹⁸ Nikola M. Popović, *Dimitrije Tucović: njegov život i rad*, Beograd 2014, 105-106.

¹⁹ D. Sassoon, *nav. delo*, 32-33.

ma i javna polemika o novom modelu revolucionarne partije.

Srpska socijaldemokratska partija, u julu 1914, izjasnila se protiv rata. Takav stav predstavljao je samo nastavak njene principijelne antiratne i antimilitarističke politike, koju je partija demonstrirala još u vreme balkanskih ratova. Bila je to svojevrsna „borba za identitet“ male i nedovoljno politički jake stranke, kao određeni залог za njenu posleratnu političku budućnost.²⁰ I pored svoje antiratne retorike, SSPD je tokom rata podelila sudbinu zemlje. Organizaciono razbijena, sa mnogobrojnim ljudskim gubicima, od kojih su najtragičnije doživljene smrti D. Tucovića i D. Popovića. Rad partije srpskih socijaldemokrata sveo se na međusobne prepiske i pojedine lične inicijative njenih istaknutih članova. Međutim, iskustva koja su srpske socijaldemokrate proživjele tokom rata vrlo brzo opredeljivala su ih u budućoj podeli evropske levice i ona će biti odlučujuća za postepeno nestajanje teoretskih i političkih temelja predratne SSPD. Na ovom mestu trebalo bi istaći nekoliko ključnih momenata. Prvo, ratna opcija jednog značajnog dela evropskih socijalista izazvala je veliko razočaranje kod srpskih socijaldemokrata. Kao jedina partija evropske levice, uz ruske socijaldemokrate, koja je izašla sa antiratnom platformom, postala je razočarana držanjem levih partija prema ratu u Evropi. Odluka jednog dela socijaldemokratskih partija da prihvate rat doživljavana je kao „izdaja“, a njeni akteri, koji su pored davanja podrške ratnim kreditima uzimali i učešća u ratnim vladama, karak-

²⁰ Dubravka Stojanović, *Iskušavanje načela: Srpska socijaldemokratska partija i ratni program Srbije 1912-1918*, Beograd 1994, 13.

terisani su kao „socijalšoviniisti“. Za takav njihov stav okrivljena je prvenstveno politika Druge internacionale i njen „lažni internacionalizam“. Revolucionarna antiratna opcija evropske levice (Lenjin, R. Luksemburg, K. Libkneht), jedina je imala, po njihovom mišljenju, moralni autoritet, da istupa u ime proletarijata nakon rata. Drugo, ruska revolucija imala je dvostruki značaj. S jedne strane, osim što je sama po sebi bila prva uspešna izvedena proleterska revolucija, ona je za srpske socijaldemokrate značila prvenstveno raskid sa dotadašnjim tumačenjem marksističke teorije, po kojoj u nerazvijenoj, pretežno agrarnoj zemlji ne postoje potrebni uslovi za izbijanje revolucije. S druge strane, uspeh Oktobarske revolucije u Rusiji tumačen je i kao rezultat Lenjinovog modela boljševičke partije, što je istovremeno značilo odbacivanje revolucionarno-reformističkog modela koji je zastupao Erfurtski program. Treće, revolucionarna atmosfera neposredno nakon rata stvarala je utisak da su sazreli svi uslovi za izbijanje jedne velike svetske revolucije. Kada je usledilo revolucionarno vrenje u Mađarskoj i Nemačkoj, u zapažanjima srpskih socijaldemokrata bilo je pitanje dana kada će se revolucija prelići u ostale delove Evrope, pa i u Kraljevinu SHS. Kao poslednje, ali ne i najmanje značajno, treba istaći krah autoriteta Nemačke socijaldemokratske partije (SDP). Kao što je već rečeno, do Prvog svetskog rata nemačka socijaldemokratija bila je glavni teoretski i politički autoritet srpskoj socijaldemokratiji. Najbolje organizovana, najbrojnija i ideološki najkompaktnija stranka evropske socijaldemokratije, SDP je iz rata izašla organizaciono podeljena i u očima

značajnog dela evropske levice duboko kompromitovana. Ono što je najviše izazivalo gnev bilo je držanje SPD u trenutku revolucionarnih događaja u Nemačkoj i pristanak na kompromis sa buržoaskim strankama radi spasavanja onog što se smatralo glavnim ciljem svih revolucionarnih promena – buržoaske države. Svi ovi presudni momenti nagoveštavali su da je rat sa sobom doneo velike promene, koje su pod pritiskom istorijskih okolnosti postavljale sasvim nove zahteve pred svoje savremenike. Ideja koja je stajala iza SSDP-a i u kojoj je misaono delovao Dimitrije Tucović, više nije postojala. To opredeljenje najjasnije je izrazio jedan od komunističkih pristalica, Vlada Marković, aprila 1920:

„Mi moramo raskrstiti sa tradicijom, razumeti duh vremena. Ako želimo svoje oslobođenje, moramo raskrstiti sa starom školom revizionizma i kauckovštine i usvojiti taktiku i metode u svojoj borbi, koje je ostali revolucionarni proletarijat sveta usvojio.“²¹

Ujedinjenje južnoslovenskih naroda i stvaranje nove države 1918. doprinelo je značajnom proširivanju političke scene, u kojoj su se sjedinjavale različite političke, kulturne, etničke i verske osobenosti. U novoj, velikoj državi nije se dugo čekalo na inicijativu za ujedinjenje radničkog pokreta, koja je već januara 1919. došla od strane rukovodstva socijaldemokratskih partija Srbije i Bosne i Hercegovine. Kongres ujedinjenja održan je u Beogradu, 20–23. aprila 1919, sa prisutnih 432 delegata. Na kongresu je usvojena *Podloga ujedinjenja*, u koju je uključen opšti deo programa Srpske socijaldemokratske partije. U *Podlozi* se isticalo da se ruše-

²¹ „Kojim putem“, 4. april 1920, *Radnički list*, Novi Sad: u *Drugi (Vukovarski) kongres KPJ*, U. Vujošević, V. Kovačev (prir.), Beograd 1983, 283–284.

nje kapitalizma i uspostavljanje komunističkog društva može ostvariti jedino putem „osvajanja političke vlasti od strane proletarijata, razaranja starih organa vlasti i vaspostavljanja isključive vlasti radničke klase.”²² Politička strategija nove partije, Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), zasnivala se na opredeljenju za klasnu borbu i jugoslovensku socijalističku revoluciju. Međutim, praktični akcioni program, usvojen na ovom Kongresu, predstavljao je rezultat sinteze socijaldemokratskog idejnog nasleđa i novih idejnih smernica Oktobarske revolucije. Bio je to kompromis reformista i revolucionara.²³ Ipak, taj kompromis, pod neposrednom snagom već opisanih ključnih prevlađujućih posledica Prvog svetskog rata, nije dugo potrajao. Komunistička orijentacija unutar nove partije postajala je sve više nepomirljiva prema svakoj vrsti tzv. reformista (tj. socijaldemokrata), postavljajući kao imperativ isključivu komunističku revolucionarnu politiku. Pred sazivanje novog partijskog kongresa, koji je trebalo da otkloni sva neslaganja oko suštinskih pitanja, otpočela je unutarpartijska polemika u mnogim partijskim listovima. Ona je na najbolji način kristalizovala postojeće razlike i ilustrovala problematiku idejnih principa dve već sasvim različite političke opcije.

Komunisti unutar partije, sa snažnom podrškom političkoj platformi Treće internacionale, sebe su doživljavali kao vesnike „novog doba” i jedine prave zastupnike novog revolucionarnog marksizma. Oktobarska revolucija, po njima, razrešila je sve dileme koje su postojale u revolucionarnoj taktici i neposrednim

²² *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985, 62–64.

²³ *Isto*.

zadacima proletarijata. Ona je manifestovala nov duh vremena „koji kao besni orkan ruši sve ono što mu na putu stoji”.²⁴ U njihovim promišljanjima, nova revolucionarna taktika može biti uspešna samo ako se odbace sve stare tradicije, svi stari autoriteti jednog „mehaničkog” i „izvitoperenog” marksizma. Držanje menjševika u Rusiji i nemačkih socijaldemokrata za njih su bili dovoljan primer jalovosti i pogubnosti njihove taktike, koja ih je „posadila na ruševine svojih teorija”.²⁵ Nova boljševička strogo centralizovana partija omogućila je u Rusiji pobedu revolucije i ona sada mora predstavljati jedini mogući model partijske organizacije.²⁶ Svaka moguća opozicija u partiji (reformisti) mora se „iščistiti” iz pokreta.

Opoziciju prema većinskoj komunističkoj platformi u partiji oličavale su pojedine pristalice predratne socijaldemokratije. To su bili ljudi koji se nisu mirili sa novom ortodoksijom, duboko protivni boljševičkom modelu revolucionarne partije (L. Pavićević, S. Jakšić, Ž. Topalović i dr.) Njihove ideje najbolje je ilustrovao i reprezentovao Dragiša Lapčević, jedna od vodećih ličnosti predratne srpske socijaldemokratije. Kao jedan od najcenjenijih socijalističkih vođa i najdoslednijih marksističkih mislilaca, D. Lapčević je, u tom trenutku,

²⁴ *Drugi (Vukovarski) kongres KPJ, Isto.*

²⁵ „Revolucionarni marksisti i iskustva revolucija“, Živko Jovanović (23, 27, 29, 30. maj, 2. jun 1920, *Radničke novine*) u: *Drugi (Vukovarski) kongres KPJ*, 322.

²⁶ Principi boljševičke partije, koji treba da se slede, izneti su u jednom nepotpisanom članku, februara 1920: „Kad dođe do zvaničnog stava partije, diskusije o tom pitanju trebaju prestati. Partija mora biti ispunjena duhom revolucionarne discipline. U njoj nema mesta za individualne samovolje. Čast i dostojanstvo akcije proletarijata mora nam uvek više stajati nego li individualno neraspoloženje ili sloboda kritičke analize. Pojedinaac mora da se potčini potrebama pokreta. Revolucionarni socijalistički pokret treba ljude sa kolektivističkom psihom.“, „Partijska pitanja“, 16. februar 1920, *Glas slobode*, Sarajevo u: *Drugi (Vukovarski) kongres KPJ*, 278.

predstavljao jedan od najviših autoriteta u poznavanju socijalizma u Srbiji. Od osnivanja Srpske socijaldemokratske partije 1903. pa sve do Prvog svetskog rata, nalazio se u samom partijskom vrhu, neretko smatran prvim „šefom partije”.²⁷ Bio je nepomirljivi ortodokсни marksista, voljan u svakom momentu da ponudi ostavku, ako se partijska politika kosila sa nekom od osnovnih marksističkih teorija. Jednu takvu ostavku podneo je 1911, kada se snažno protivio isticanju kandidatskih poslaničkih lista na selu. Privržen tadašnjoj nemačkoj ortodoksiji, on se nije slagao sa Tucovićem da je potrebno da Partija menja svoj odnos prema selu. Smatrao je da bi time nastala opasnost da partija izgubi svoj proleterski revolucionarni karakter.²⁸ Međutim, to su bili retki momenti kada su se razilazili pogledi Lapčevića i Tucovića. Sve do Tucovićeve smrti 1914, njihova saradnja bila je ispunjena uzajamnim uvažavanjem i identičnim pogledima u svim najvažnijim teoretskim i političkim pitanjima. Svoju doslednost D. Lapčević iskazao je u toku Prvog svetskog rata, žestoko se protiveći ratnoj politici Srbije i ostalih evropskih zemalja. Čitav rat proveo je u Srbiji zajedno sa porodicom, u izuzetno teškim finansijskim uslovima. Kontakte sa članovima SSDP-a održavao je putem mnogobrojnih prepiski. Sačuvana korespondencija svedoči da je u mnogim pitanjima D.

²⁷ Od 1903. do 1914, sa prekidima, biran je za predsednika Glavne partijske uprave. U nekoliko navrata bio je biran za sekretara partije, kao i za glavnog urednika *Radničkih novina*. U periodu 1910–1911 bio je biran za sekretara Radničkog saveza. Dva puta (1905. i 1912.) biran je za poslanika Narodne skupštine; Rafailo Ješić, „Uloga Dragiša Lapčevića u radničkom pokretu Srbije do 1915.”, u: *Dragiša Lapčević u radničkom pokretu Srbije*, Beograd 1984, 15–22.

Luka Pavićević je pisao da je Dragiša Lapčević bio najugledniji član tadašnjeg radničkog pokreta Srbije. Jaša Prodanović ga je smatrao za šefa partije, sa čime se u posleratnom periodu slagao i Vuk Vinaver. Mira Bogdanović, *Isto*, 17–18.

²⁸ Rafajlo Ješić, *Isto*, 21.

Lapčević bio na strani tadašnje radikalne levice. Pozitivno je gledao na Oktobarsku revoluciju i osnivanje Treće internacionale, dok je istovremeno bio oštar prema ministerijalizmu i oportunističkom socijaldemokrata tokom rata. Ubrzo nakon rata učestvovao je u osnivanju Socijalističke radničke partije Jugoslavije, uzevši učešće u Izvršnom odboru Centralnog partijskog veća.

Privremena bliskost sa platformom komunista, ipak, nije dugo trajala. Lapčević je vrlo brzo uočavao da su razlike između njega i komunističkog krila partije postajale nepremostive, iako je veliki broj njegovih prijatelja i dugogodišnjih partijskih saradnika prihvatio komunistički program (Triša Kaclerović, Ilija Milkić, Filip Filipović, Sima Marković i dr.). Već na osnivačkom kongresu uporno je branio socijaldemokratski naziv partije, suprostavljajući se komunističkom. Kao i 1911, u sporu sa Tucovićem imao je drugačiji pogled na agrarno pitanje i seljaštvo, i oštro se protivio stvaranju ilegalnih partijskih organizacija.²⁹ To je doprinelo da već u decembru 1919. istupi iz partijskog rukovodstva. U prvoj polovini 1920, Lapčević će formirati opoziciono krilo unutar partije, okupljajući oko sebe protivnike komunističke platforme. Pred Vukovarski kongres, juna 1920, osmislio je *Programsku deklaraciju*, koja je trebalo da se suprotstavi predlogu novog partijskog komunističkog programa Filipa Filipovića. Po rečima samog D. Lapčevića, tekst deklaracije bio je „sklopljen iz Marksovih i Engelsovih dela i u glavu tuče program i taktiku nove Komunističke partije”.³⁰ Ključno pitanje,

²⁹ Ljubinka Bogetić, „Dragiša Lapčević i komunisti (1919–1923) – neka pitanja“ u: *Dragiša Lapčević u radničkom pokretu Srbije*, 94.

³⁰ *Isto*, 95.

osim insistiranja na slobodi mišljenja i demokratskom karakteru partije, koje je Lapčević postavio i zbog kojeg je komuniste nazivao nemarksistima, bilo je pitanje mogućnosti ostvarenja revolucije u Kraljevini SHS. Po njegovom mišljenju, objektivni uslovi, u seljačkoj zaostalosti sredini, za revoluciju nisu postojali, a komunističke ocene revolucionarne borbe smatrao je anarhističkim i blankističkim. Odanost starim autoritetima, na sednici Vukovarskog kongresa, Lapčević je nedvosmisleno izrekao: „Ja sam za socijalizam ne Lenjinov, već Plehanovljev”.³¹

Za pristalice komunističke ideje stari autoriteti više nisu bili relevantan izvor teoretske misli. Napori Kauckog, Martova ili Roze Luksemburg u kritičkom razračunavanju sa boljševizmom imali su više značaj za učvršćenje političkih pozicija starih socijaldemokratskih stranaka, nego što su mogli ozbiljno da poljuljaju delovanje novih komunističkih partija. Na Vukovarskom kongresu, težina koju je među socijalistima uvek imalo ime Dragiše Lapčevića, više nije imala mobilizatorsku moć. Novi program Komunističke partije Jugoslavije bio je prihvaćen glasovima 4/5 delegata i u potpunosti se oslanjao na političku platformu Treće internacionale. U takvoj novoj partiji, sa izrazito boljševičkim programom, D. Lapčević više nije mogao da ostane, što je predočio u pismu Simi Markoviću, novembra 1920. Njegov odlazak iz partije simbolično je značio kraj jedne epohe u razvoju socijalističke misli u Srbiji i otpočinjanju jedne nove, komunističke, koja će obeležiti veći deo XX veka.

Misao i delo Dimitrija Tucovića, i pored kraha

³¹ Isto, 96.

Srpske socijaldemokratije partije, imala je oreol koji je nadilazio kruto postavljene ideološke granice podeljene levice. Njegov veliki doprinos razvoju socijalističke misli u Srbiji kao i tragična smrt na frontu, izazivali su divljenje i poštovanje, kako njegovih istomišljenika, tako i njegovih političkih protivnika. Podružnica grafičkih radnika iz Beograda, 1924, u apelu svome članstvu za prikupljanje sredstava radi podizanja spomenika Tucoviću u Beogradu izdvojila je sećanje na njegov politički rad:

„... Jedan veliki čovek, jedan veliki um i apostol ideje oslobođenja onih koji... nepravedno stradaju i pate, pre deset godina pao je kao žrtva onih protiv kojih se borio svim svojim bićem celog svog života. Taj čovek to je Dimitrije Tucović. Nema danas proletera, koga, i posle deset godina, ne prožima sveža uspomena na toga velikog proleterskoga borca, nema danas proletera koji se u svojoj... delatnosti u svim pravcima ne rukovodi i napaja idejama i praktičnim radom, nema danas te radničke organizacije gde ne provejava duh neumrlog rada i požrtvovanje našeg učitelja Dimitrija Tucovića.”³²

Na obeležavanju desetogodišnjice smrti, 16. novembra 1924. na lazarevačkom vojnom groblju, poštu poginulom D. Tucoviću odali su predstavnici svih radničkih partija i organizacija u Kraljevini SHS.³³ Odajući priznanje čoveku koji je „ceo svoj život posvetio opštem dobru, a pre svega interesima radnika, radničke

³² Nikola M. Popović, *nav. delo*, 293.

³³ U ime Glavnog radničkog saveza Luka Pavićević, u ime Radničke komore Negosav Ilić, u ime Socijaldemokratske partije dr. Živko Topalović, u ime Centralnog sindikalnog odbora Lazar Stefanović, u ime radnika iz Slovenije jedan omladinac, u ime Nezavisne radničke partije Triša Kaclerović. N. M. Popović, *nav. delo*, 292.

klase i radničkog pokreta”³⁴ i čije ime se sa „podjednakom poštom pominje u oba protivnička tabora”³⁵, prisutni članovi radničkih udruženja i partija „prisvajali” su Tucovićev „politički testament”.³⁶ Pozivanje na Dimitrija Tucovića trebalo je da dodatno ojača političke pozicije partijama levice u Kraljevini. Svaka od njih želela je da svoj program veže za misao Dimitrija Tucovića i da ga prikaže kao svog idejnog preteču. Međutim, sva ta nastojanja nisu pomogla radničkim partijama da pridobiju veću podršku birača, niti da vremenom pomire ideje srpske socijaldemokratije oličene u političkom radu D. Tucovića sa svojim političkim platformama. Komunistička partija Jugoslavije tokom '20-tih i '30-tih godina, suočena sa represijom državnih vlasti koje su joj onemogućile legalnu aktivnost, bila je izjedana frakcijskim sukobima. Proces boljševizacije partije, koji se odvijao pod budnim okom Kominterne, otklanjao je sve unutarpartijske oponentne prema oštrom revolucionarnom kursu, pridržavajući se strogo modela idejne monolitnosti. U tom procesu odigravao se najoštrij obračun sa socijaldemokratijom, koja je na VI kongresu Kominterne (1928) bila izjednačena sa fašistima i sa kojom je bila zabranjena svaka politička saradnja (obnovljena tek od 1934. narodnofrontovskom politikom).³⁷ Pojedini bivši članovi Srpske socijaldemokratske partije u tim obračunima podelili su gorku sudbinu kao žrtve sistema koji su svesrdno prihvatili

³⁴ *Politika*, 20. novembar 1924.

³⁵ *Novosti*, 20. novembar 1924.

³⁶ Navodno, Triša Kaclerović bio je od strane prisutnih sprečen da govori, jer je Nezavisna radnička partija smatrana komunističkom. N. M. Popović, *nav. delo*, 292.

³⁷ U unutarpartijskim sukobima optužba za „socijaldemokratska skretanja” smatrala se jednom od najtežih. Kominternu je u procesu uklanjanja frakcije Sime Markovića njegova gledišta kvalifikovala kao „socijaldemokratska” i „oportunistička”.

nakon rata.³⁸ S druge strane, jugoslovenske socijaldemokrate i pored legalne političke aktivnosti (pre i posle diktature) nisu uspele da zabeleže značajnije izborne rezultate. Njihov novi program, februara 1934, u potpunosti je raskidao veze sa programom predratne socijaldemokratije.

Dimitrije Tucović, i pored toga što su ga partije levece sve ređe pominjale i citirale u zvaničnim partijskim dokumentima, za veliki broj mladih generacija levičara svih opredeljenja predstavljao je snažan simbol. Njegova prva, i do danas jedina, kompletna politička biografija, izašla iz pera filozofa i univerzitetskog profesora Nikole M. Popovića, bila je objavljena u godini obeležavanja dvadesetogodišnjice njegove smrti. Napisana sa željom da se prikaže celokupan život i politički rad Dimitrija Tucovića, biografija je bila napisana gotovo apologetski. Zapravo, namera autora i nije bila da se kritički odredi prema liku i delu Dimitrija Tucovića, niti da sa istorijskom distancom od dvadeset godina naučno vrednuje njegov teoretski doprinos naučnom marksizmu. Ideja napisane biografije imala je, pre svega, snažnu etičku dimenziju. Dimitrije Tucović za Nikolu M. Popovića ostavio je najvredniji mogući spomenik: lični primer.

“... on proklamovao da je žalosno i sramno biti neosetljiv dok svetom vlada zlo nemaštine i da je najveća ljudska tragedija kad čovek mora da umre u bedi i neznanju i pored toga što ima sve sposobnosti za saznanje i viši život. Taj primer ostavio je Tucović i u tome što je snažno istakao da čovečanstvo mora ne-

³⁸ U staljinističkim čistkama stradaju, između ostalih, Filip Filipović, Sima Marković i Kosta Novaković.

prekidno težiti savršenijem, jer se kroz tu težnju zakon prirode izražava, a ljudski život obnavlja. Taj primer ostavio je Tucović u svojim postupcima što je hteo nešto van snage svoje sredine, ali se ipak od toga hotenja ni po koju cenu nije hteo odreći, jer bi to odricanje za njega bilo odricanje od svog čovečanskog poziva, dakle slična tragedija onoj što mu se desila. Taj primer, na posletku, ostavio je Tucović time što je svojim radom i mislima milionima generacija doviknuo da ljudi ne smeju biti smrznuta ognjišta bede i jada, već rasadnici sve boljih i novijih nada."³⁹

U vremenu kad je fašizam nadirao svom snagom, lični primer D. Tucovića, u kojem su se sjedinili i njegov karakter i ideja socijalizma, bio je potrebna moralna orijentacija. To su vrlo dobro znali i srpski komunisti, kada su početkom Drugog svetskog rata u Jugoslaviji i nakon ustanka u Srbiji, jula 1941, formirali užički narodnooslobodilački partizanski odred, koji je poneo ime Dimitrija Tucovića.⁴⁰ Tako je on i simbolično učestvovao u još jednom ratu, ovog puta snagom svog imena, u borbi protiv fašističkog zla.

Nakon Drugog svetskog rata, među jugoslovenskim komunistima, D. Tucović se javlja kao važna tema 1949. godine. Vlada NR Srbije tada je odlučila da se njegovi posmrtni ostaci prenesu sa lazarevačkog groblja i svečano sahrane u Beogradu, na centralnom mestu trga Slavija, koji će od tada nositi njegovo ime. Snaga imena D. Tucovića, koja se vremenom stvarala kao neizostavni simbol levice u Srbiji, prvi put kod

³⁹ N. M. Popović, *nav. delo*, 296.

⁴⁰ N. Ljubičić, *Užički narodnooslobodilački partizanski odred „Dimitrije Tucović“*, Beograd 1981, 29–30.

jugoslovenskih komunista imala je jaku političku simboliku. Novembra 1949, navršilo se već godinu dana kako je Komunistička partija Jugoslavije otpočinjala svoj novi „revolucionarni put“, raskidajući sve veze sa svojim višedecenijskim ideološkim i političkim uzorom – Sovjetskim Savezom. Početak tog sukoba imao je na neki način i indirektno veze sa idejama Dimitrija Tucovića. Osnivanje Balkanske federacije bila je jedna od najznačajnijih ideja srpske socijaldemokratije, prisutna još od vremena Svetozara Markovića. Ona je zagovarala blisku saradnju i povezivanje svih balkanskih naroda u jedinstvenu državnu tvorevinu, koja bi bila bedem prodoru stranog imperijalizma i koja bi garantovala nezavisnost i sigurniju budućnost balkanskim narodima. Sukob sa Staljinom 1948. upravo je otpočeo oko nesuglasica Moskve i Beograda u vezi sa osnivanjem nove forme Balkanske federacije. Prizvuk mnogobrojnih napisa srpskih socijaldemokrata o opasnosti od ruskog autokratizma i imperijalizma na Balkanu, s početka XX veka, dobijao je ponovo na aktuelnosti.⁴¹

Podizanje spomenika D. Tucoviću i prenošenje posmrtnih ostataka iz Lazarevca u Beograd, 1949, imalo je, pre svega, važnost kao jedna u nizu političkih poruka Beograda Moskvi. Čitav ceremonijal, koji je trajao nekoliko dana, pred oko 80.000 okupljenih Beograđana i visokim predstavnicima državnog i partijskog vrha Jugoslavije i Srbije, imao je jedan prvenstveni cilj – simbolično kroz ličnost Dimitrija Tucovića afirmisati ide-

⁴¹ „Nije sišla Rusija na Balkan u licu svoga kancelara da donese sreće srpskom narodu. Ako nam prošlost može da posluži kao učitelj, da li bi mogli naći ma i jedan primer gde je politika ruska bila od koristi za srpski narod? Jedna politika koja je ogrezla u krvi, svirepostima i varvarstvu i ne može imati lepih želja za sreću ma koga naroda.“, Triša Kaclerović, *Ruska politika i srpska omladina*, Beograd 1903.

ju kontinuiteta i autohtonog jugoslovenskog puta u socijalizam.⁴²Trebalo je jasno pokazati da jugoslovenski socijalizam ima svoju dugu tradiciju i da se on nije slučajno pojavio tek u vreme rata na tenkovima Crvene armije. U mnogobrojnim održanim govorima, prilikom višednevnog ceremonijala, uobličavala se nova slika o Dimitriju Tucoviću. Na dan ponovne sahrane održana je svečana akademija u čast D. Tucovića na Kolarčevom narodnom univerzitetu, a njoj je prisustvovao i generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito. Moša Pijade održao je tom prilikom svečani govor, koji su narednog dana, na naslovnim stranama, preneli svi štampani mediji u Jugoslaviji. Izlažući u glavnim crticama istorijski doprinos D. Tucovića, Pijade je istakao da „dati ocenu o delatnosti D. Tucovića znači zapravo napisati istoriju modernog klasnog radničkog pokreta Srbije do Prvog svetskog rata“. Iako je, po njegovom mišljenju, tada još možda bilo rano dati „naučni prikaz“ Tucovićeve istorijske uloge, nije bilo sumnje, naglašavao je Pijade, da bi jedna takva studija „očigledno bila od koristi našim kadrovima baš i u današnjoj borbi KPJ za istinski internacionalizam u Međunarodnom radničkom pokretu.“⁴³ U završetku svog obraćanja prisutnima na Kolarcu, Moša Pijade je posebno podvukao da je „Dimitrije Tucović bio najsvetlija figura borca za lepšu budućnost balkanskih naroda, koji je uvek visoko držao zastavu revolucionarnog marksizma i proleterskog internacionalizma. Svojim revolucionarnim delom on je ostavio bogato nasleđe čitavom jugoslovenskom proletarija-

⁴² Olga Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja: spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989*, Beograd 2014, 109.

⁴³ M. Pijade, *O Dimitriju Tucoviću*, Beograd 1949, 7

tu i KPJ.”⁴⁴ U sličnom tonu svoje govore pripremili su i ostali visoki partijski funkcioneri. Pred Tucovićevim odrom na trgu Slavija, član Politbiroa CK KP Srbije Dušan Petrović, pred više desetina hiljada okupljenih Beograđana, govorio je o D. Tucoviću kao onovremenom „prvom čoveku Srbije”. Veliko slobodarsko delo oslobođenja proletarijata za koje se borio Tucović, isticao je Petrović, „postalo je danas životna snaga”, a Komunistička partija Jugoslavije, koja je „nasledila sve ono što je bilo revolucionarno u srpskom radničkom pokretu”, nastavila je tu borbu. Da ličnost Dimitrija Tucovića nije potrebna samo u trenutku sukoba sa „revizionističkim snagama” međunarodnog radničkog pokreta, potvrdio je u svom govoru Milijan Neoričić u ime Narodne omladine Jugoslavije. Na revolucionarnom delu D. Tucovića, po njegovom mišljenju, „danas treba vaspitavati mlade ljude naše zemlje”. Naglasiti kontinuitet tada je bilo od presudne važnosti:

„Mi smo ponosni što smo generacija koja živi u zemlji koja pod rukovodstvom naše partije i druga Tita ostvaruje ideale, za koje su se borili naši divni preci i takvi borci, kao što je bio Tucović.”⁴⁵

U jugoslovenskom obračunu sa staljinističkim nasleđem, te zbog afirmacije jugoslovenskog puta u socijalizam, bilo je od presudne važnosti da se ponovo održe istorijske veze sa nasleđem demokratskog socijalizma s početka XX veka. Međutim, to nije istovremeno značilo da su se jugoslovenski komunisti odricali nasleđa marksizma-lenjinizma, zbog čega je negativan sud o predratnoj socijaldemokratiji opstao sve do kra-

⁴⁴ *Isto*, 42.

⁴⁵ *Politika*, 20. novembar 1949.

ja njihove političke prevlasti. Pored toga što je izvestan istorijski značaj socijaldemokratiji priznat, prvenstveno u stvaranju organizovanog političkog i sindikalnog pokreta „koji je postao glavni činilac buđenja klasne svesti i širenja marksizma“, kao osnovne slabosti isticanane su „uskost političkih koncepcija“, „prevladavanje oportunističkih shvatanja o ulozi buržoaske države i o saradnji sa buržoaskim strankama“, „prevelike nade u reforme i opšte pravo glasa“ i, što je još važnije, „nesagledavanje mogućnosti revolucionarne borbe za vlast i revolucionarni društveni preobražaj.“⁴⁶

Intelektualni i politički doprinos Dimitrija Tucovića, paradoksalno, nije trebalo da podeli sudbinu predratne socijaldemokratije. Sud historiografije radničkog pokreta u socijalističkoj Jugoslaviji smestio je misao i teoretska promišljanja Dimitrija Tucovića u kontekst posleratnih partijskih podela. U svakom radu koji se ticao predratne srpske socijaldemokratije D. Tucović je istican kao konstantna „revolucionarna“ struja unutar partije, koja se u svojoj beskompromisnoj ortodoksiji suprostavljala „oportunističkoj“ i „reformističkoj“ frakciji. Takav sud među prvima je afirmisao Josip Broz Tito, obraćajući se prisutnim delegatima na Petom kongresu KPJ:

„To unutarnje pročišćavanje partije, odnosno borba najzdravijeg i marksizmu vernog jezgra u srpskoj socijaldemokratskoj partiji, na čelu sa D. Tucovićem, protiv raznih oportunističkih, anarhističkih i sporazumaških elemenata, učinila je da je srpska socijaldemokratska partija sačuvala svoj klasni karakter i da je uoči rata 1914. bila jedina socijalistička partija, posle socijal-

⁴⁶ *Istorija Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1985, 51–52.

demokratske radničke partije Rusije, koja je digla svoj glas protiv rata i na taj način što je u parlamentu glasala protiv ratnih kredita.⁴⁷

Borba protiv frakcionaštva i vrednosti jedinstvene monolitne partije bili su čvrsti ideali lenjinističke boljševičke partije. Taj model partije nastajao je postepeno u ruskoj socijaldemokratiji, da bi svoju konačnu prevagu dobio tek sa Oktobarskom revolucijom 1917. godine. Neslaganja koja su svakako postojala unutar Srpske socijaldemokratske partije u posleratnoj historiografiji bila su prenaglašavana do one mere u kojoj su komunisti mogli da se poistovete sa sličnim unutarpartijskim borbama koje su vodili '20-tih i '30-tih godina. To je doprinelo da se prilično površno poredi SSDP i boljševička partija, da se konstantno uočava monolitizam, centralizam, malobrojno članstvo koje predvode „profesionalni revolucionari“ i sektaška borbenost.⁴⁸ Na taj način razumevanje istorijskog značaja Dimitrija Tucovića dobijalo je kontekst koji nije odgovarao duhu njegovog vremena i koji je naglašavao samo određene aspekte Tucovićeve delatnosti, bliske komunističkim posle rata (njegova kritika II internacionale, kritika austromarksista, obračun sa partijskom opozicijom, odnos prema selu, itd.).

Razmišljati o Dimitriju Tucoviću, sto godina nakon njegove smrti, znači vraćati se naučnom socijalizmu s početka XX veka. Marksizam, kao ideologija radničkog pokreta, do Prvog svetskog rata nije bio strogo kodifikovana teorija, koja nije dopuštala određene interpretatorske razlike. Organizaciona forma Druge in-

⁴⁷ *Politika*, 20. novembar 1949.

⁴⁸ Mira Bogdanović, *nav. delo*, 346–347.

ternacionale omogućavala je slobodnu razmenu ideja, predstavljajući više federaciju radničkih partija, nego strogo centralizovan međunarodni forum. Razlike koje su se vremenom pojavljivale proizlazile su iz praktičnih političkih zahteva sa kojima su se socijaldemokratske partije suočavale u prilagođavanju marksističkih principa dnevno-političkoj borbi.⁴⁹ Ono što je bilo ključno jeste da su svi imali zajednički cilj – rušenje buržoaske države i stvaranje potpuno novog društva na principima društvene svojine i jednakosti. To je značilo da je pitanje „revolucionarnosti” bilo usađeno u samom korenu marksističke misli. Međutim, svaka sekcija evropske levice sa sobom je donosila određene nacionalne posebnosti, koje su proizlazile iz, s jedne strane, različitog spoja nacionalnih tradicija, a s druge strane uticaja mnogih socijalističkih nemarksističkih teorija, koje su ostavile snažan trag na socijalističku misao mnogih evropskih naroda. Francuski socijalizam, čiji je uticaj u Evropi tokom većeg dela XIX veka bio najizraženiji, bio je hronično podeljen po raznim ideološkim linijama. Teško je bilo pomiriti ideje Furijea, Sen-Simona i Ogista Blankija. Dva najvažnija lidera francuskog radničkog pokreta s početka XX veka, Žil Ged i Žan Žores, predstavljali su francusku marksističku misao, ali sa potpuno različitim razmišljanjima o političkoj strategiji i neposrednim zadacima socijalista.⁵⁰ Labu-

⁴⁹ Između K. Kauckog i Lenjina nije bilo suštinskih teoretskih razlika do 1917. U periodu kominternovske istoriografije Zinovjeva i Staljina '20-tih i '30-tih, ti sukobi su izmišljeni. Najviše spora Kaucki je imao sa R. Luksemburg, koja je opet bila veliki kritičar boljševičke revolucije.

⁵⁰ Ged je bio zagovornik proleterske čistote pokreta i bio je protivnik reformista, dok je Žores smatrao da se francuski socijalizam mora prilagoditi nacionalnim specifičnostima i da je ponekad korisno sarađivati sa nesocijalističkim strankama, L. Kolakovski, *nav. delo*, 19.

risti u Engleskoj ilustruju takođe osobenosti engleske socijalističke misli, u potpunosti prilagođene društvenim i političkim uslovima Velike Britanije. Iako je imala najbrojniju radničku klasu, u Engleskoj socijalizam do Prvog svetskog rata nikada nije bio opšteprihvaćen. Fabijansko društvo, koje je 1884. predstavljalo jedinu pravu levu organizaciju u Engleskoj, svoju inspiraciju crpelo je iz britanske radikalne utilitarističke tradicije, nikad ne prihvativši marksizam. Kada se sve ove razlike uzmu u obzir, nije ni čudno kako je najveći autoritet u Evropi, s obzirom na brojnost, organizovanost i ideološku kompaktnost, predstavljala nemačka socijaldemokratija. Upravo kroz njen ideološki autoritet delovala je i intelektualno sazrevala srpska socijaldemokratija do Prvog svetskog rata. Usvajanje svih glavnih principa Erfurtskog programa, kritika revizionizma i kolonijalizma, prihvatanje marksizma kao jedinog ispravnog načina tumačenja društvenih pojava, prihvatanje nužnosti političke borbe i istorijskih uslova kao preduslova za izbijanje revolucije – bili su samo neki od sadržinskih svojstava srpske socijaldemokratske ortodoksije, koju je svesrdno prihvatio i širio Dimitrije Tucović. Međutim, ono što je definisalo politički i teoretski rad srpskih socijaldemokrata nije bio samo odnos prema marksizmu ili nemačkoj socijaldemokratiji – bio je to društveni kontekst i prevelika zaostalost Srbije.

Početakom XX veka, u odnosu na ostatak Evrope, Srbija se, kao i veliki deo Balkana, nalazila na evropskoj periferiji. Moderni tehnološki razvitak, koji je preplavio Evropu od '80-tih godina XIX veka, zaobišao je zemlje Balkana.⁵¹ Preovlađujući model proizvodnje

⁵¹ Ivan Berend, *Ekonomska istorija Evrope u XX veku*, Beograd 2009, 47–52.

u Srbiji bila je i dalje poljoprivreda, sa preko 90% seljačkog stanovništva, patrijarhalnog i nepismenog. Dok je za socijaliste Svetozara Markovića to bila prednost, jer su se po njegovom sudu na taj način sačuvale osobenosti „slovenske civilizacije” ovaploćene u budućoj zamišljenoj narodnoj državi, za Dimitrija Tucovića to je bio suštinski problem Srbije, koji nije samo onemogućavao stvaranje budućeg socijalističkog društva, nego je predstavljao prepreku uključivanju Srbije u moderne evropske tokove. Moderna srpska država, povezana u Balkanskoj federaciji sa ostalim narodima na Balkanu, bila je, po Tucoviću, jedini budući garant njene nezavisnosti, kulturnog i ekonomskog uzdizanja.

„Mi ne smemo ostati na ratici i primitivnom zanatu, ne smemo dopustiti da zbog ekonomskog mrtvila naši radnici beže u Beč, Berlin, Hamburg i velike kapitalističke centre... Opasnost po slobodu balkanskih naroda, po njihov kulturni i socijalni razvitak ne leži samo u krvi i ratnim grozotama, već i u svakodnevnom ratu naše primitivnosti sa evropskom razvijenošću, zanata sa industrijom, savremena saobraćaja sa nesavremenim. Dok se Balkan privredno ne razvije, on ni politički ne može opstati”⁵²

U jednom članku iz juna 1908, Tucović je najbolje opisao opšti društveni kontekst u kome je politički delovala srpska socijaldemokratija: esnafski dug radništva, ravnodušnost prema politici, nerazvijenost Srbije i nedostatak privrednog razvoja, nepostojanje opšteg prava glasa i kampanjski rad radničkih organizacija.⁵³

⁵² Desanka Savićević, *Društvena i politička teorija i kritika u radovima D.Tucovića*, Beograd, 45–46.

⁵³ D. Tucović, *Sabrana dela*, IX, Beograd 1980, 413–416.

U tako skiciranom kontekstu, u kome preovladava zaostalo seljaštvo, nasilna socijalna revolucija nikad se nije mogla postaviti kao metod borbe, jer uslovi za nju, po mišljenju srpskih marksista, nisu postojali. Trebalo je čekati da društvo ekonomski prosperira, da po zakonima istorijskog razvoja upostavi kapitalističke odnose. Takva razvojna šema „nepreskakanja kapitalizma“ bila je tzv. ideologija evropskog tipa, zasnovana na uverenju da se razvojni put Zapadne Evrope može primeniti na Srbiju, i ona se formuliše još krajem 19. veka u Rusiji, naporima ruskih marksista u ideološkom obračunavanju sa ideologijom narodnjaštva.⁵⁴ Međutim, rat u Evropi 1914. sve je promenio. Radikalizam boljševičke revolucije postao je privlačniji društvima koja nisu uspela da „prokletstvo zaostalosti“ prevladaju oslanjanjem na liberalno-parlamentarnu tradiciju Zapadne Evrope. Komunistička ideologija, napajana Lenjinovom interpretacijom marksizma, bila je sredstvo „pobune neuspešnih provincija u Evropi“.⁵⁵ Čini se s pravom, čuveni poljski filozof Lešek Kolakovski marksistički pokret naziva centralnoevropskim i istočnoevropskim fenomenom.⁵⁶

Slika o Dimitriju Tucoviću više od jednog veka stvarala se kroz teško istorijsko iskustvo podneblja na kome je nastala. To je bilo autentično istorijsko iskustvo XX veka. Na njegovom kraju, sećanje o životu i radu

⁵⁴ Dve knjige G. Plehanova ključne su u ideološkom obračunu sa narodnjaštvom, *Socijalizam i politička borba* (1883) i *Naše razlike u mišljenjima* (1885). Plehanov odbacuje značaj seoske zajednice. Zalagao se za pun kapitalistički razvoj Rusije, kao društveni preduslov buduće socijalističke revolucije. L. Kolakovski, *nav. delo*.

⁵⁵ Ivan Berend, *Centralna i Istočna Evropa 1944–1993: Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*, Podgorica 2002, 10.

⁵⁶ L. Kolakovski, *nav. delo*, 25.

Dimitrija Tucovića predaje se zaboravu, deleći tako neumitno višedecenijsku sudbinu levice u srpskom društvu. Spomen-mesto Dimitriju Tucoviću najverovatnije više neće krasiti centralno mesto beogradskog trga Slavija. Ponovno sahranjivanje zemnih ostataka osnivača moderne socijaldemokratske partije u Srbiji, više nije povezano sa nekim velikim istorijskim značajem, kao krajem '40-tih godina. Sada je ono više ogledalo primitivnosti svakodnevne politike i selektivne kulture sećanja. Ali time misao Dimitrija Tucovića ne biva ništa zaklonjenija. Njegova razmišljanja o ekonomskoj zaostalosti Srbije, pogubnosti nacionalizma i militarizma i potrebi bliže saradnje balkanskih naroda, u prvoj deceniji XXI veka, izgledaju življa i savremenija nego vek ranije. Ona su svedočanstvo o neostvarenim zamislama jedne moderne ideje, ali istovremeno i o nikad prevladanim ograničenjima društva u kome je ponikla.